

E PUR SI MUOVE

JUŠ KOZAK

Saj vemo, kako je s takimi esejji. Včasih se skriva v njih drobno zrno kakšne življenjske resnice, s časom pa besede oblede in zrno zamre. Toliko je bilo že esejev napisanih, da bi se iz njih dal zgraditi nov svet, ljudstva osrečiti, raj približati zemlji, odločujočim državnikom oči odpreti in um razsvetliti, življenje naravnati po tračnicah, nič takega se ni zgodilo. Vojska na papirju, kvečjemu malo šuma in prahu in esejji so pozabljeni, vse dotlej, dokler življenje ni vzhajano in je godno za peč. — Sicer pa čemu besede, saj to ni nikak esej, le osebni vtisi in enostranska opažanja.

Če je doslej mladina pomlajevala življenje, se uvrščala v tok in polnila vrzeli, ki so se odpirale med starejšimi generacijami, smo prišli sedaj do preloma. Življenja, ki prihaja, viharjev, ki jih obeta, ne bodo starejše generacije več zmogle. Breme se je prevesilo že na mladino. Razsodnost, umirjenost, zagrenjenost starejšega človeka, so le še ovira dejanjem, ki so in bodo potrebna. Za dejanja mora imeti človek vero, ki se hrani iz zaupanja v lastno moč, v edino zveličavno resnico svojega spoznanja, za dejanje je potrebna volja, ki ne pozna nobenih ovir. Kdor preudarja o potrebah žrtve, ne bo imel ne volje, ne vere do dejanj.

Razkol med mladino in starejšimi generacijami se pričenja pri skušnjah, ki si jih človek nabere v življenju. Neki dan sem pred mladimi ljudmi, v težkih urah za narodno in človeško usodo, podvomil o dozdevnem napredku človeštva. Dvajset let, ki smo jih po vojni preživel, nam je razbilo kaj iluzij, komaj zgrajeno se je s truščem podrlo, vse besede o človeškem dostojanstvu so naenkrat postale fraze, videli smo izdajstva, proti katerim so bile že gore opominov napisane, ponovile so se že od pamtiveka opevane in od najboljših človeških duhov zaklinjane napake, celo fata morgana primitivnih narodnih pravic se je razblinila in vse, kar so največji duhovi 19. in 20. stoletja napisali o narodih in njih pravicah, je s porogom ovrgla pest, ki trdi, da je pravica privilegij močnejšega. Kakšna kravja kupčija se vrši za narode, potem ko je sedem milijonov ljudi dalo življenje za iluzije o relativni pravici na zemlji. Če se narod nasilju na ta ali na drug način ne more upreti, se mu rogajo, če bi se uprl, bi ga zmleli. In kdor misli, da je narod večni, da ne more izginiti v takih viharjih — sem dejal — se moti. Proti skepsi, ki sem jo izrazil, se je mladina uprla. Nekaj časa so molčali, nato je nekomu privrelo iz srca: »Tako lahko govorite vi, pred nami pa je še vse življenje.« Imel je prav. Pred mladino je še vse življenje, o katerem je preverjena, da se tudi nad razvalinami ne bo ustavilo. Pa če bi se podrli rojstna hiša, če bi domovino Vandali preplavili, v mladini je vera v življenje. Njeno srce ni zastrupljeno s preteklostjo, ki ji je le bled refleks življenja, ona visi na bodočnosti in je prepričana, da bo popravila življenje. V tem je jedro in tudi ključ. Kogar ovirajo skušnje in mu jemljejo živo vero in zagon do dejanj, si ne bo več domišljal, da bo življenje popravil, priznal bo kvečjemu potrebo, ne bo se ji upiral, a tečajev ne pojde premikat. Lahko bi ščitil mladino, ji dajal poguma, odpiral ji vrata, a skepse v sebi ne bo docela zatrl in do dejanj se ne bo povzpел. Kdor pa veruje, da bo življenje popravil, temu niso potrebne skušnje, tudi če bi se zanje prizadeval, bi ne vedel z njimi kaj početi. Pišemo, da so široki razgledi potrebni čuvanjem in nosilcem

narodove in človeške usode. Nedvomno so potrebni, a ne vselej. Včasih so potrebna dejanja. Mladina teh širokih razgledov ne more imeti, bili bi ji celo kvarni, če bi si jih lastila, ko jih ni sama pridobila. Zdrava mladost je že sama vsa uprta v širino. Kakor se starejši človek rad ozira v preteklost, od koder si nabira dvomljivo poznanje življenja, včasih s hladom, ki meji že na znanstveno raziskovanje, tako proicira mladina poznanje življenja v bodočnost, ki ga hoče oblikovati in njegovemu razvoju vtisniti svoj pečat. Starejši človek ustvarja zaključke, si lasti kontemplativno poznanje življenja, mladini je dodeljeno dejavno. V premnogih časih, ko se vse v življenju le krpa, se vsa teža prevesi na dejavnost, katere nosilec je bila in bo mladina. Take čase doživljamo.

Pogosto in naravnost trdovratno se oglašajo v dnevnikih, revijah opomini, da bi se morala današnja inteligenca vsa posvetiti delu za ljudstvo, živeti z njim, prisluškovati njegovim težnjam, spojiti se z njegovo usodo in ustvarjati iz njegovih potreb. Po navadi kažejo podobne trditve vse znake nedomišljenega brbljanja, v najboljšem primeru ponavljanja nečesa, kar je bilo že stokrat premeleto in je dejanski že otipljiva, resnica iz časa rojena.

Če in v kolikor lahko govorimo, da imajo nekatere dobe svojo podobo, potem skoraj ne moremo tajiti, da kaže poveljna doba — posebno v zadnjem desetletju — vse znake velike prevratne dobe, v kateri se je sedanost uprla preteklosti. Vidni in nevidni prevrati so dvignili valove na vseh polutah naše kozmične domovine. Šlo je za razbitje starih oblik, bodisi človeškega ustvarjanja, bodisi oblik družbenega sožitja. Sprva je kazalo, da bo človeškemu razumu uspelo stoletja prehiteti in svet na hitro prekvasiti. Generacije so nosile slepo vero v oči. Toda brezobzirni zakoni so prebudili reakcijo in so pritisnili to vero skorajda ob tla, da se je ali izmaličila in izgubila stik z realnostjo, ali se je počasi sprijaznila s stvarnostjo, ki je legla ponekod na doraščajoče rodove kakor težka mora. V vseh mogočih oblikah se nam prikazuje »nova stvarnost«. Od ruskega socialnega realizma do vseh drugih odtenkov realizma, preko hotenega razbitja starih oblik do novega primitivizma in monumentalnosti v duhovnem ustvarjanju, od velikih revolucij v tehniki in skrajnih človeških naporov v borbi z naravnimi zakoni, do vseh prizadevanj v znanosti, ki se je v svojih stremljenjih podredila blaginji človeške skupnosti. Ni dvoma, da se za vsemi — včasih tudi smešnimi in anemičnimi gesli — »nove stvarnosti« skrivajo težnje po izboljšanju narodne in ljudske usode. Realni pogledi na življenje naj bi opozarjali na potrebe in rane. Ali je res inteligenca, misleča ljudska plast docela tuja ljudskim potrebam?

Nove ideje, nova stremljenja, ki so jih sprejele mlade generacije, so pričele pronikati v življenje. Oglašale so se na shodih, na ljudskih mitingih, v univerzitetnih predavalnicah, v časopisju, v umetnosti in v revijah. Leta krize, ki so kakor megle zavila cele kontinente, so vprašanja še bolj poostrila. Pridružili so se momenti nove tehnike, industrije, problemi produkcije, naraščanje prebivalstva in vse te okolnosti so zahtevale spremembo življenjskih oblik. Včasih je kazalo, da je vsa zemlja nabita z dinamitom. V teh časih so mlade generacije od starejših skoraj izsilile preusmeritev. Pričelo se je racionalno preiskovanje, študiranje socialnih razmer, razrednih odnosov človeške družbe, poglobljanje v človeške potrebe na velikih kompleksih in v tesnih kottičkih domače zemlje. Medicina se je lotila problemov ljudske

higijene, nove metode in smernice so se porajale v ljudski vzgoji in prosveti. V vseh umetniških panogah so iz potreb nove ljudske »stvarnosti« nastajale nove oblike gledanja in ustvarjanja. Mladina, ki zavrača in se upira historicismu, ne priznava ugovorov o nemožnosti, o zločinu nad tradicijami, družbenih zaprek, s katerimi so se starejše generacije, vajene udobnega življenja in uživanja, pogosto upirale prevratnim poskusom. Zopet se ponavlja staro vprašanje skušenj, ki so po navadi le pritajen upor lene in site ali konservativne družbe. (Spominjam se impozantne Hegedušičeve slike: »Pleti kotac kak tvoj otac«.) Kdor je z živim zanimanjem spremljal delovanje in gibanje mladine v zadnjem desetletju, mora priznati, kako zelo so bili njeni naporii posvečeni študiju ljudskih potreb, kako je na ta ali na drug način težila za tem, da bi se vse njeno delovanje čimbolj približalo ljudskim potrebam. Celo starejše generacije so že marsikaj tega sprejele v svoj program, včasih z iskrenim občutjem potrebe, včasih le za slepilo.

Časovni razvoj izpreminja iz dneva v dan fiziognomijo človeške družbe, kar se prikazuje tudi slepcu kot latentna rana. Človek se je zaril v zemljo, v njeno strukturo in produkcijo, je pogнал korenine in jih razmrežil v problemih ljudskega žitja, statistika mu je roman in drama. Prebujene množice poskušajo preko kruha do polnega življenja, do moči in oblasti. Dva časa se vesita in ni čudno, da odpovedujejo teorije potaplajočega se, kjer kriče žive potrebe, da se novi čas dviga proti človeku, ki se je v pernicah polenil in se krčevito brani prepisati lastnino na mlade rodove. Porajajo se stranke, ki izpričujejo napore, da bi ustvarile kompromis med starimi in novimi težnjami, toda mladini ni življenja v njih, vodeni poganjki ne bodo ne cveteli ne gadu rodili. Starejše generacije potrebujejo obrambe, zbirajo si jo iz mladine, z vabami in nasiljem, in če se navidez pomlade, je to le prevara. Mladina, ki se po svoje ne more izživeti, zakrknje in ne daruje življenju svojega najdragocenejšega zaklada, žrtve lastnega življenja. Mladino je prešinila vera v bodoče dni, njena vera zavrača skušnje, v kompromisih se ji sila ubija, pripravljena pa je z življenjskimi žrtvami preskusiti svojo vero. Skušnje, za katere nihče ne krvavi, niso prave, za nje se ne da živeti ne ustvarjati.

Mladini so individualistične svrhe življenja tuje, njena duša se obrača k idealom celokupnosti, v znanosti in vedah išče smeri in odgovore na probleme, ki jih z vulkanično silo meče življenje iz globin. Starejše generacije bodo prisiljene podreti plotove in prage do oblasti. E pur si muove.

In v umetnosti? Že ob vprašanju samem se ustavlja pero, zabredlo je v zagato med probleme, ki mu na vseh straneh branijo naprej. Trditve o napredku v tej ali oni industriji, v tehniki, v preobrazbi materialnih dobrin, ki ustvarjajo človeku pogoje življenjske udobnosti na zemlji in mu krepe zavest, lahko z dokazi podpremo. Govoriti o napredku v umetnosti bi kaj hitro zavedlo med dvome in ugovore. Vsa teža leži na ustvarjajoči osebnosti. Programskih napredkov umetnost ne pozna, zaman so jih ji pogosto hoteli vsiliti. Čeprav so velika dela nastajala v okviru svetovnih nazorov in gibanj, se poraja umetnost iz nekega življenjskega občutja, ki ga ni tako lahko označiti. Izpreminjajo se snovi, odnosi človeka do narave, občutje tragične krivde, radost in smeh, pojmi o človeški svobodi in satira nanjo. Vsako novo občutje si išče novih oblik in novega izraza; res je, da nudita tehnika in znanost ustvarjalcu pomoč, toda vsaka trditev o napredku v ustvarjajoči

umetnosti, zadene na plitvino. Umetnine davnih časov, ki so že v vseh zunanjih izrazih premagane, so še vedno žive. Ustvarjeni tipi iz dni fevdalizma niso izgubili svoje vitalnosti niti v socialistični družbi. Intuitivno ustvarjanje, ki ne pozna ciljev osebnega uživanja, kaže pogosto paradokse. Starejši umetniki so proti težnjam mladine svojega časa ustvarjali dela, ki jih je mladina šele desetletja kasneje sprejela za svoj program. Če je na tej zemlji količkaj mogoče govoriti o neminljivosti ali večnosti, potem z globoko pesniško intuicijo zajeta podoba človečnosti, z življenjsko plastiko vpodobljena občutja niso podvržena zakonom trohljivosti. Vsaka mladina išče po trnovih potih zase izraza, včasih z gnevom proti preteklosti, zdaj ji je zopet verno vdana in vsa v tradiciji; medtem ko razbija obliko, ustvarja že klic in potrebo po novi. V kolikor se daje mladina, pristna in resnična, razširja obzorja in ustvarja neopazno novo življenjsko občutje, novo pojmovanje oblike, prinaša nove probleme in sprošča zavest v širših družbenih plasteh. Ne gre za pomanjkljivosti, vtesnenosti in otroške bolečine dogmatičnih spon, ki jih opazujejo starejše generacije, gre za gibanje, ki ga je sprožila mladina in ki nosi življenje naprej.

Z umetnostnim prizadevanjem sodobne mladine so tesno povezani pojavi, ki jih že nekaj let opažam. Klicu mladine po preosnovi življenja v smeri ljudske skupnosti se odzivajo neznanci iz onih družbenih razredov, ki se počasi osveščajo. Ne drznem se trditi, da se še ni zlepa oglašalo toliko pevcev in pisateljev med ljudstvom kakor v teh časih. Vso narodno poezijo je ustvarjalo ljudstvo, pozabljeni so nosilci teh globokih izrazov človečnosti. Narodna poezija ni ugasnila, še se porajajo nove pesmi — če ne v tej pa v drugi zemlji — že udomačene izpreminjajo obliko, umetne postajajo ljudska last. Vendar opažam že dalj časa še druge pojave. S trdo, okorno roko, ki ni vajena pisanja, a je vešča motike in lopate, drvarske žage in težkega železa, pišejo neznani pisma in pošiljajo svoje pesmi. Mizar si odtrga vsak mesec dve uri in se prihaja meniti o poeziji. Pesmi prinaša in hlepi po razgovoru. S pohorskih hribov piše drvar. Marsikaj bi rad zvedel, kako se piše, kako najti izraza življenjskim občutkom. Verzi, ki jih pošilja, so pisani tako trdo, kakor bi hlode spuščal po strmini. Z mladim steklarjem sem se ure in ure pogovarjal o Dostojevskem, Cankarju, Župančiču, Barbusseu. Lepo knjižnjico si je napravil in razmišlja pred razbeljeno pečjo o delavski izobrazbi. Kmet iz Bele Krajine je poslal šope pesmi. V njih ni sledu — kakor pri poklicnih pisateljih — o programski kmečki literaturi, v bolečinah in radostih srca se ogleduje in izprašuje. Mlad občinski tajnik je prinesel obsežen zvezek svojih pesnitev. Vse utripe iz življenja zadnjega leta je opeval. Še bi jih lahko naštel — da ne pozabim mlinarja iz Kamnika — kako se prebujejo in prebujajo, da bi lastnemu življenju dali izraza. Nevede ustvarjajo ti neznanci svojom rodovom zavest in potrjujejo gibanje: E pur si muove. Le mladina jim bo ustvarjala pogoje življenjske sproščenosti.

Nenadno me je zadelo vprašanje: ni vse to razglabljanje le teoretično? Je sodobna mladina, njena gibanja, njene težnje in napor, podprla z dokazi trditev: e pur si muove. Varljivo in nevarno bi bilo na to vprašanje odgovorjati iz tesnih osebnihkušenj in perspektiv. Življenje ni premočrten razvoj, prepestri so porazi, upadi, osebne tragedije se prepletajo z generacijskimi, z nazoni se igra veter kakor s plevami na cesti, nasilje pritiska plamen ob tla, pogosto je podoba izmaličena, da se izgublja notranja vsebina.

V razdejanem svetu se je mladina oklenila dogmatične vere. (V osnovah je sleherno mladinsko gibanje dogmatično). Z dinamičnim žarom je zaupala v preobrazbo sveta. Časa in razvoja ni videla in ga ni hotela poznati. Oklenila se je s fanatizmom svoje vere, na tleh razbitega individualizma je vstajala nova srenja vernikov, pripravljena vsak hip žrtvovati življenje. Njihova volja po preobrazbi sveta se je raztegnila na vse panoge človeškega prizadevanja. Vsi ti pojavi skoraj verskega univerzalizma so bili značilni za mladinske pokrete. Od daleč so bila gibanja podobna strnjenemu napadu na stari svet, v resnici pa so človeški odnosi ustvarjali razpoke, osebne tragedije, pokreti so doživljali težke preskušnje. Razvoj je rasel iz sebe. Porazi, ki jih je vera v novi svet doživljala od zunaj in od znotraj, so redčili vrste, vetrnjaki so prestopali k sovražniku, neverni so odtavali v temo, goreči verniki pa so pogosto zabredli v vrtince strastnega, trmastega upora, napadla jih je slepota fanatizma, da niso videli ne naprej ne nazaj. Val za valom se je ob zidovih reakcije razbijal. Soditi nad raznovrstnimi pojavi je lahko, priti vzrokom do dna, je stvar velike odgovornosti in tudi ljubezni. Kdor se opira na skušnje starejših generacij, po navadi pozablja, kako je sam prišel do njih in obsoja po krivem. Življenjska obzorja se širijo le iz sebe, nad ognjem življenja. In če so se vzbujali pomisleki o etičnih in moralnih kvalitetah, je treba pomisliti, da mladina lastnih dognanj in spoznanj ne bo zaupala starejšim, ne bo jih priznala opazovalcem, poskušala jih bo izlečiti v sebi. Šele porazi bodo mladino preverili o pomembnosti človeka in njegovih notranjih vrednot v vsakem gibanju. Prepogosto je »človek« padal kot žrtev pokreta, nazorov in dogmatične vere.

Mladina, generacija za generacijo, je padala med mlinska kolesa brezobzirnega časa in razvoja. Le mladina, ki je stopila v življenje, razvneti od velikih človečanskih stremljenj, prežeta z voljo, ustvariti narodu in človeštvu poleg materialnih dobrin tudi nove etične in duhovne vrednote, bo — čeprav po težkih porazih in osebnih tragedijah — vzdržala in oplodila rodove. Če bi njeno gibanje ne vsebovalo vseh teh kvalitet, bo ostala mrtva mladina, kakor je ona, ki so jo starejše generacije pripravele, da bi lažje vozile po močvirnatih tleh. Kajti le mladina je zmožna v mladini vžgati plamen in jo vzbuditi k naporu. Vsaka mladina pa mora skozi napore in težave do cilja. Bili smo doma in po svetu priča najraznovrstnejših pojavov borbe za novi in za stari svet, moči in obupne nemoči. Koliko mladine je utonilo v kompromisu. Premnogi gromovniki svobod in neodvisnosti so se že ob prvem življenjskem vzletu izpremenili v zelo krotke, domače tičice. Koliko se je okužilo s hrepenenjem po zabavi in uživanju, kolikim so prijali ceneni uspehi, ki so jih odvajali od stremljenj notranjih vrednot. Kako malo se jih je prebilo skozi strupeno atmosfero zadnjih let do samostojnega in plodnega življenjskega pojmovanja.

Bilo bi krivično in zmotno presojati vrednote mladinskih gibanj po kvalitetah, ki so jih kazali posamezniki. Res je, gibanje brez globljih etičnih in moralnih vrednot potegne prerado za sabo ljudi dvomljivih vrednot, kakor je dejstvo, da prevratnim stremljenjem kaj pogosto slede živčno defektni. Celotnega gibanja n. pr. ni mogoče soditi po človeku, ki je pod idejno zastavo izvajal moralno in dejansko nasilje nad sočlovekom zgolj iz osebnih koristi in še ni za njim dorasel drugi rod, ko je že kot goljuf velikega kova delal času in narodu čast. Ne kaže z očitki obmetavati gibanja, v katerem je

posameznik izrabljaj stroge organizacijske predpise in sektaško vnemo pripadnikov, da se je v mladeniški objestnosti poigraval z ljudmi in zaradi »ideje« ubijal v njih vse, kar je človeškega. Prav tako ne bomo karakterizirali konservativnih teženj samo z dejanji človeka, ki je nosil prapor »Kristusa Kralja«, oznanjal strupeno sovraštvo proti nasprotnikom, ki rušijo duhovno kraljestvo na zemlji, sam pa se je v vseh primerih za lastno osebno blaginjo pristrčno družil s »hudičem«? Dostojevski je pisal »Bese« in se je dotaknil tipičnosti marsikaterih pojavov, ki jih nikoli ideja ne ublaži.

Družba je do uporne mladine — pogosto ob majhni razliki v letih — zverinsko krvoločna. In če trdi, da se bori proti idejam, priznava le delno resnico, v bistvu je vsa naperjena proti najnevarnejšemu nasprotniku, lastnemu pokoljenju. Mladina, ki ji je po navadi še posebno v današnjim podobnih časih usojeno, da mora vpogibati tilnik in služiti starejšim generacijam za skorjico kruha, se okuži, poleni, izgublja ideale in konkretne cilje, postane preko mere zagrenjena, živi v strupeni atmosferi, se grize med sabo, se predaja uživanju in s ciničnim posmehom izgublja značaj. Treba je pomisliti, kako je težko soditi v času, ko visi nad vsakim svobodnim gibom prepoved, ko so vrata po večini odprta le služeči, hipnotizirani mladini, ki mora pogosto tudi sama svoje najboljše zatajiti, da bi pokazala vdano vnemo, ko je že na neizgovorjenih besedah sodni pečat. Takrat je treba tudi mladino presoati z drugim merilom. V sedanjih dneh se ne oglašja le potreba, da je treba mladino sprostiti, dviga se že grozeči memento, da bi edino svoboda dela in izživljanja vrnila mladini značaj in mladost.

Če so že generacije usihale, kazale izmaličene podobe in anemijo v svojih pokretil, je bila njih usoda polna plodnih skušenj, do katerih ima pravico le nova mladina. Zemlja, ki hoče živeti, mora roditi mladino in se ji zaupati. Najsi so premiki in tresljaji še tako nezaznavni, bo moral človek z vestjo in s prepričanjem vendarle pred tribunalom časa priznati, da je mladina, ki je rasla iz zemlje, terjala delo, resnico, svobodo za rodove in je za svoje ideje bila voljna polagati žrtve, dokaz in potrdilo: »E pur si muove«.

MIROSLAV KRLEŽA

BRATKO KREFT

Ko je vstopil Krleža v hrvaško literaturo, je v njej že umirala tako zvana Moderna, ki se je pri nas s Cankarjem in Župančičem razvila v veliko umetniško gibanje, na Hrvaškem pa ni mogla pognati umetniško globljih korenin. Krleža je njenemu umiranju posvetil prvo svoje večje epsko delo »Tri kavalira gospođice Melanije« — »staromodno povest iz časa, ko je umirala Hrvaška Moderna«, kakor pravi v podnaslovu. Izšla je l. 1920, ko se je v vrvežu prve povojne hrvaške literature njen glas izgubil in utihnil. Če sedaj pogledamo nazaj in skušamo dobiti iz neke višje perspektive jasno sliko o njej, se nam precej odmakne, ker nobeden njenih pojavov ne doseže tistih višin, ki sta jih pri nas dosegla Cankar in Župančič, niti Vladimir Nazor niti Ljubomir Wiesner, ki pa niti nista najbolj tipična in zato niti ne moreta biti prava zastopnika Moderne; sta le vzporedna, a umetniško močnejša